

Posudek vedoucí diplomní práce

Anna Chejnová, Reprezentace jiného v cestopisech Zikmunda a Hanzelky, KOA FHS UK, 2020, 117 stran

Předložená diplomní práce se zabývá alteritními diskursy a kritikou kapitalismu a kolonialismu v prvních vydáních cestopisů Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky z let 1952–1969. Jejím základní teze je badatelsky velmi nosná: autoři prostřednictvím vypovídání o Jiném vytvářeli pozitivní obraz socialistického státního zřízení, socialistického člověka a socialismu jako emancipačního a modernizačního projektu. Tento obraz zahrnoval mimo jiné oslavu kolektivního hospodaření, ideál beztrždní společnosti, rovnou dělbu výrobních prostředků, celospolečenský blahobyt, sociální jistoty včetně přístupnosti zdravotní péče bydlení a vzdělání a nulové nezaměstnanosti, zrovnoprávnění žen či vládní mechanismy založené na skutečné vůli a zájmech lidu. Diplomantka se opakovaně vrací k otázce, jaká motivace stála v pozadí tohoto obrazu, zda se jednalo o názory autorů či např. o úlitbu cenzuře (s. 34, 57). Nakonec dochází k závěru, že psaní Zikmunda a Hanzelky souvisí se sdílenými diskursy a rétorikami v socialistickém Československu (s. 76, 113): šlo „spíše o „kód“ sdílený se čtenáři a současně i akceptovaný institucemi té doby v ČSSR ... Jinými slovy psali tak, jak bylo tehdy běžné a jak se očekávalo, a to nikoliv ze strategických či utilitárních důvodů.“ (s. 113).

Práce má poměrně vyváženou strukturu, obsahuje jak kontextové a teoretické kapitoly, tak čistě analytickou část. Kontextové kapitoly jsou často založeny na vyloženě přehledových pracích. Je však zapotřebí ocenit, že se diplomantka snažila udržet odstup od knihy rozhovorů *Život snů a skutečnosti*, které považuje za ovlivněné „kolektivní paměti doby, v níž vznikaly, a nejsou to proto čistě referenční texty“ (s. 13); v mnoha případech se však rozhovory nakonec stejně staly důležitým informačním zdrojem. Čtvrtá a pátá kapitola pojednávající o konceptech alterity a starší české historiografii je poněkud výběrová (navíc se jedná spíše o literární historii), ovšem vzhledem k množství existujících přístupů nabízí jejich základní přehled. Větší pozornost v dalším výkladu by si zasloužil koncept Johannese Fabiana, protože i v textech Zikmunda a Hanzelky se setkáváme s allochronickými postupy (především v cestopisech o Africe). Stejně tak Todorovův koncept subjektu „přechodného typu“ by diplomantka bývala mohla více aplikovat ve vlastním výkladu.

Pojetí reprezentace u Stuarta Halla představené v šesté kapitole představuje vhodné sumarizující východisko, protože pracuje se společenstvím sdílejícím jazyka a význam – právě na takové společenství se Zikmund s Hanzelkou obraceli a dost možná je svými cestopisy pomáhali i vytvořit. Foucaultovské pojetí diskursu jako praxe, o kterém Hall píše, by zase v tomto konkrétním případě bylo možné spojit s budováním socialistické společnosti; Zikmund a Hanzelka se pak prostřednictvím psaní stávali subjekty tohoto diskursu. Teoretické instrumentarium, které zmiňuje Hall, však nakonec v aplikované části figuruje spíše okrajově.

Oproti výzkumným otázkám nastíněným v sedmé kapitole se nakonec výzkum posunul ke kritice kolonialismu a kapitalismu v cestopisech s tím, že sebe prezentace autorů a reflexe jinakosti zůstaly zachovány jako významná témata. Zatímco kapitoly o kritice kapitalismu (nejvíce amerického, ale také toho, který existoval v meziválečném Československu) a kolonialismu na sebe navazují, kapitola věnovaná „civilizační kritice“ z tohoto rámce trochu vybočuje. Pojednává sice o klíčových kategoriích, které se v cestopisech diskutují (bohatství a chudoba, negramotnost, dětská práce, náboženství, rasa, ženská otázka), s předchozími dvěma kapitolami se však částečně překrývá. Otázkou ovšem je, jak jinak výklad strukturovat, když je imaginace Jiného v těchto cestopisech tak komplexní. Poněkud volněji je připojena poslední kapitola nazvaná „Cesty do neznáma“ (původně plánované těžiště celé práce); nakonec i ta na předchozí výklad navazuje.

Diplomantka upozorňuje na rétorické strategie cestopisů, např. používání výrazně kontrastních pasáží. Zajímavou strategií je také promlouvání „jiných hlasů“ místo samotných autorů, užívání expresivního jazyka, dehonestující odkazy k terminologii nacistického období a stupňování emocionálních účinků textu (deminutiva při popisu dětské práce apod.). Podobných strategií by bylo jistě možné najít více. Pozornost by si zasloužila třeba ironická rétorika jako základní nástroj společenské kritiky.

Chejnová také naznačuje, že reprezentace v cestopisech Zikmunda a Hanzelky se vyznačují vnitřními rozpory. Zesměšňovaný americký pocit nadřazenosti si např. v ničem nezadá s pasážemi popisujícími zaostalost afrických zemí a jejich obyvatel. V kapitole věnované sebe prezentacím je zajímavým bodem kritika (především amerického) turismu a autenticita jako základ reflexe československých cestovatelů. Tato autenticita se však záhy ukáže být v rozporu s diskursem modernizace. Zikmund s Hanzelkou tedy kritizují americký kapitalismus, že ničí autenticitu regionů, jimiž cestují. Současně však chtějí, aby se v „zaostalých“ oblastech prosadil modernizační projekt socialistického typu, který zlepší hygienu a zdraví populace, odstraní pomocí vzdělání a osvěty nejrůznější „pověry“ stejně jako různé formy tradičních sociálních vztahů, především „uvěznění žen“. Neváhají dokonce plánovat politickou převýchovu nastupující generace (s. 80). Současně však některé znaky moderní civilizace považují za nebezpečné (kromě válečných technologií především rychlé životní tempo a detailní plánování času) a idealizují si místa nezasazená moderní civilizací. Podobných paradoxů obsahují cestopisy Zikmunda a Hanzelky více, zde upozorníme jen na některé z nich: zdrcující kritika kolonialismu nevyklučuje oslavu modernizačního úsilí řecké koloniální správy, protože v tomto případě se nejedná o kapitalistickou mocnost; zděšení nad všudypřítomnou reklamou na americké produkty (tzv. coca-kolonisace) se nezdá být v rozporu s tím, že celá výprava má v podstatě obchodní a reklamní charakter a Zikmund s Hanzelkou vystupují jako svého druhu obchodní značka. Stejně tak nadšení pro ženskou emancipaci může vycházet z buržoazních předpokladů, počítá se závaznými imperativy manželství, romantické lásky a především mateřství. (Jen dodejme, že diplomantka si nepovšimla, že citát na str. 93 upozorňuje na technické vymoženosti, které pomáhají socialistické ženě realizovat se mimo domácí sféru.) Zikmund a Hanzelka sice vidí sebe samé jako agitátory v boji za ženská práva, veřejnou roli ženy však spojují takřka výhradně s její profesní aktivitou a příspěvkem k budovatelskému úsilí nikoliv například s možností cestovat

(jediným podstatnějším ženským elementem jejich vlastní výpravy tak nakonec zůstává elegantní, silná a současně zranitelná „Tatříčka“).

Autorka zpracovala velmi obsáhlý korpus pramenů, které sice nejsou archivní povahy a mohly by se zdát snadno „přístupné“, nakonec se však ukázaly jako interpretační výzva. Z cestopisů cituje rozsáhlé pasáže, které vybrala velmi vhodně tak, aby ilustrovaly její tezi. V některých kapitolách ovšem citáty převažují nad vlastní interpretací a jsou spíše propojeny mezi sebou. Týká se to třeba kapitoly o reprezentacích rasy, ukázkově tento přístup srov. na str. 86–87. Některé interpretace jsou navíc dosti sporné – třeba pasáž na str. 52, v níž jde o „nemravnou“ spolupráci argentinské vlády se všemi válčícími stranami čistě kvůli zisku, čte diplomantka prizmatem kritiky USA kladených do protikladu k SSSR. Výkladový rámec, který používá, tedy může být v jednotlivých případech zjednodušující až apodiktický.

Obecnějším problémem pak je, že zatímco pasáže v cestopisech Zikmunda a Hanzelky jsou velmi přesně lokalizovány, jejich propojení se socialistickými diskursy není dostatečně „ozdrojováno“. Jednalo by se sice o heuristicky poměrně náročný úkol, který v mnohém překračuje očekávání běžně kladená na diplomní práci, ale ideální by samozřejmě bylo, pokud by paralely mezi cestopisy a budovatelskou rétorikou byla zakotveny v pramenech nebo sekundární literatuře. Tak je tomu např. v závěru, kde se odkazuje na práce Denisy Nečasové o socialistickém člověku. Početná sekundární literatura se týká třeba socialistického chápání tzv. ženské otázky, které Zikmund s Hanzelkou věnovali tolik pozornosti.

Pokud práci poměříme obvyklým standardem současných studentských kvalifikačních textů, má uspokojivou jazykovou úroveň. Občasné chyby se vyskytují v psaní velkých a malých písmen ve vlastních názvech (např. kolísání Západ – západ). Některé formulace jsou neobratné z gramatického a stylistického hlediska, ať už jde o redundantní vyjádření (s. 22), skloňování zájmen (s. 64), shody podmětu s přísudkem (s. 75), vymknutí ze slovesných vazeb a použití nesprávných slov („domnění“ místo „domněnka“, „připisují“ místo „přirovnávají“ na str. 80 apod.). Celkově však tyto nepřesnosti nejsou na úkor srozumitelnosti textu. Občasné vágní formulace pak mohou souviset s tím, že práce patrně vznikala pod časovým tlakem – např. není jasné, zda diplomantka vždy udržuje jasnou hranici mezi pojmy „socialismus“ a „komunismus“ ani které regiony přesně zahrnuje do „východní Evropy“ (srov. popis idylického venkova na str. 56).

Navzdory všem výše uvedeným výtkám, považuji předloženou diplomní práci za inovativní a přínosnou. Vyhodnocuje překvapivě opomíjený pramenný materiál a je patrné, že za ní stojí velký kus práce. Doporučuji ji tedy k obhajobě a hodnotím ji jako **velmi dobrou (2)**. Text otevírá řadu otázek, z nichž by některé mohly zaznít i v průběhu obhajoby. Především by mne zajímalo, jak by diplomantka svůj hlavní argument (socialismus jako projekční plocha cestopisných reprezentací) vztáhla k výsledkům studie Jiřiny Šmejkalové *Command celebrities: The rise and fall of Hanzelka and Zikmund*, totiž jak cestopisné reprezentace mohly souviset se zájmem tehdejšího státu na obou výpravách a jejich medializaci. V souvislosti s 12. kapitolou se nabízí otázka, zda Zikmund s Hanzelkou chápou jinakost jen civilizačně evolucionisticky, nebo ji spojují např. s tělesným vzhledem či s tělem (jeden podobný citát se objevuje v souvislosti s „divokými“ Afričany). Z dalších témat zmiňme komplexní rozdíly mezi oběma výpravami, a to právě z hlediska reprezentací (nejen

organizace cesty). Došlo zde k nějakým posunům, nebo Zikmund s Hanzelkou používali stále stejné výkladové vzorce? Poněkud stranou také zůstal obrazový materiál cestopisů stejně jako další paratexty (předmluvy, vysvětlivky, popisky, texty na přebalu atd.). Z hlediska budovatelského diskursu by konečně bylo možné rozebrat i další kategorie socialistického diskursu, které diplomantka zatím ponechala stranou, např. „mládí“, „mír“ nebo „poctivou práci“, „patriotismus budovatelů“, „parazitismus“ kapitalistů a především „lidskost“ ve smyslu „kulturně nejvyspělejšího typu humanity“, která podle všeho stojí v centru celé imaginace.

V Praze 16. srpna 2020

Lucie Storchová